

výhodami, které představovala schopnost přesunovat vojenské síly či zásoby po řekách či podél pobřeží – ale válečná loďstva jsou samozřejmě nákladnější než jednotlivé lodě. Ať již se na problém díváme z kterékoliv strany, bojování na vodě stálo již od samého začátku víc než bojování na zemi.

Kapitál či jeho nedostatek nebyly jedinými faktory, které limitovaly schopnost vést po libosti válku na moři. Dalšími jsou počasí a nedokonalost pohonné síly. Vítr je zadarmo a nejstarší zpodobnění námořního válečnictví, které máme k dispozici – boj mezi válečníky faraona Ramsese III. a námořními národy v nilské deltě v roce 1186 před Kristem –, ukazuje Egypťany v lodích s plachtami.² Plachetní lodě však nebyly před vynálezem palných zbraní vhodné jako základny pro boj, neboť ovládnutí plachet znemožňovalo střetnutí na krátké vzdálenosti, kde by se mohly účinně uplatnit chladné zbraně. Ve střetnutích, v nichž posádky hledaly možnost boje muže proti muži s meči a kopími, se daleko lépe uplatnily veslice. Výhody veslic šly ještě dále: pomocí připevněného beranidla a vyvinutím co největší rychlosti mohly dokonce protivníkovu loď potopit, pokud narazily do jejího boku, což dřevěné plachetnice, dosti pevné na to, aby náraz vydržely, nedokázaly. Slabý vítr nebyl schopen lodi uštvědit nezbytnou rychlost. Silný vítr zdvíhá takové vlny, že žádný kapitán, který má na paměti přežití své lodi, by takové střetnutí neriskoval.

Veslice měla ovšem jako válečná loď vážné nedostatky. V uzavřených vodách, jako byly vody Středozemního moře, ovládané od druhého tisíciletí před Kristem v nepřetržité posloupnosti bohatými státy, které si mohly dovolit nákladné lidské pracovní síly, měly veslice stanovit podmínky námořního válečnictví až do nástupu palných zbraní. Avšak nedokázaly ovládat moře ve špatném počasí, a tak se jednalo v podstatě o zbraň pro letní období. Ještě horší bylo, že nedokázaly operovat mimo zásobovací přístav déle než několik dní v kuse, neboť tvar trupu, který jim umožňoval dosahovat na klidné hladině vysokou rychlost – dlouhý, ale mělký a úzký –, neumožňoval vézt zásoby nutné pro nakrmení a napojení velké posádky, schopné vyvinout veslováním rychlost potřebnou k taranování. Je pravda, že veslice byly později používány mimo vnitrozemské vody jako prostředek ke zdolání oceánských vod takovými nihilisty, jako byli například Vikingové (jakmile ovládli technologii stavby hlubokého kýlu a techniku navigace podle hvězd), kteří šířili hrůzu, zkázu a smrt na pobřežích oceánu a na březích řek stovky mil od základny. Vikingové však prosperovali v dobách, kdy státy, především přímořské, byly slabé, a v každém případě byli závislí na větru, který by dopravil jejich dlouhé lodě k nechráněným pobřežím, neboť používali vesla jen jako pomocný prostředek pohonu.

V důsledku toho, jak prokázal John Guilmartin ve své vynikající analýze námořního válečnictví ve Středomoří, nebyla loďstva galér nikdy samostatným nástrojem strategie, ale prodloužením, či přesněji řečeno partnerem armád na zemi.³ Pobřežní křídlo loďstva galér se obvykle přimykalo k boku doprovodné armády sešikované u moře během operací, které byly obojživelné v pravém slova smyslu. Loďstvo manévrovalo tak, aby izolovalo nepřátelskou pobřežní základnu od podpory jejími vlastními námořními silami, zatímco pozemní vojsko postupoval

valo se zásobami do postavení, z nichž mohly být galéry znovu opatřeny proviantem. Tato symbióza vysvětluje, proč byly všechny velké námořní bitvy ve Středozemním moři, počínaje bitvou u Salamis v roce 480 před Kristem až po Lepanto roku 1571 po Kristu, vybojovány v dohledu pobřeží. Proč však většina námořních bitev stále probíhala v dohledu pobřeží či v jeho blízkosti ještě poté, co moře ovládly plachetní lodě s velkými děly, tj. od šestnáctého století? Dvě z vítězství, jež vybojoval Nelson, největší z admirálů období plachetnic, byla dosažena v boji proti loďstvům zakotveným u pobřeží – byly to bitvy u Abukiru a u Kodaně –, přičemž třetí, u Trafalgaru, bylo výsledkem střetnutí odehrávajícího se pouhých pětadvacet mil od španělského břehu. Tendence plachetních loďstev bojovat u pobřeží neměla nic společného s výdrží. Dřevěná řadová válečná loď, na rozdíl od galéry, vezla zásoby a vodu v dostatečném množství, aby mohla zůstat na moři po mnoho měsíců, takže již v roce 1502 portugalské lodě, které obepluly mys Dobré naděje, dokázaly bojovat a porazit loďstvo místního vládce u západního pobřeží Indie. V padesátých letech 17. století mohl Cromwellův admirál Blake vést tažení ve Středomoří, kde Anglie tehdy neměla žádnou základnu, a v polovině století následujícího Británie a Francie vedly proti sobě intenzivní námořní tažení u východního pobřeží Indie, vzdáleného od domova šest měsíců plavby. Navzdory vzdálenosti od základen vedla všechna tato loďstva bitvy v pobřežních vodách.

Tuto okolnost vysvětluje množina několika příčin. Jednou z nich je skutečnost, že bitvu pod plachtami nelze vést v rozbourěných vodách (výjimkou byla bitva v zátocě Quiberon, vybojovaná během atlantické bouře v listopadu 1759) a pobřežní vody bývají zpravidla klidnější než otevřené moře. Další příčinou je, že cíle, kvůli kterým se námořní bitvy vedou – svobodný přístup na volné moře z přístavu, ochrana příbřežní plavby, obrana proti invazi –, jsou soustředěny v pobřežních vodách. A třetí příčinou je, že loďstva plachetnic, operující výhradně na základě vizuální komunikace, mají extrémní potíže najít jedna druhou na velkých vodních rozlohách. Dokonce i s řetězcem fregat nepřesáhlo vizuální spojení mezi nimi více než dvacet mil a mnoho loďstev mohlo ztratit jedno druhé z dohledu velice snadno, jak zjistil v roce 1798 Nelson u Abukiru. Je závažnou skutečností, že ve dvou opravdových, ale velice vzácných střetnutích Britů a Francouzů daleko na moři – ve druhé bitvě u Finisterru v roce 1747, vybojované 200 mil od Ushantu,* a v bitvě „Slavného prvního června“ roku 1794, vybojované opět u Ushantu, ale 400 mil hluboko v Atlantiku – bylo francouzské loďstvo v obou případech zatíženo konvoji (v druhé bitvě to bylo 130 lodí), které pokrývaly tak velkou prostorou moře, že skýtaly pronásledovali daleko výhodnější cíle, než by tak činily eskortní válečné lodě, pokud by pluly samotné.

Mohlo by se zdát, že nahrazení plachet párou jako pohonného prostředku

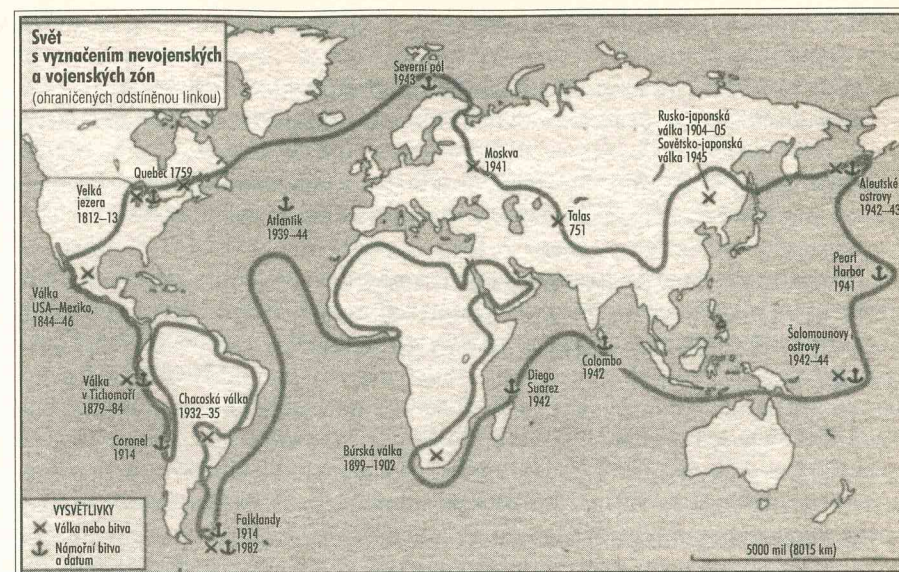
* *Anglický název jednoho ostrova na rozhraní Lamanšského průlivu a Biskajského zálivu. Leží u západního výběžku Bretaňského poloostrova a je to nejzápadnější výspa Francie. Francouzsky se jmenuje Ile d'OUessant. V dobách plachetních lodí to byl význačný námořní orientační bod s majákem. V letech 1747, 1778 a 1794 byl ostrov svědkem námořních bitev mezi Anglií a Francií. (Pozn. překl.)*

uvolní spojení válečné lodi s pevninou, neboť parní válečná loď mohla manévrovat tak, že dokázala bojovat i v bezvětří a zůstávala stabilní základnou pro děla i za tak silného větru, který by přinutil plachetní válečné lodě refovat a uzavřít dělové střelny. Parní loď však paradoxně ve skutečnosti obnovila logistickou závislost, jež omezovala galéry, a ve srovnání s plachetními loďstvy do značné míry zmenšila operační dosah loďstev parních. Příčinou bylo to, že až do poměrně pozdního přechodu na ropné palivo parní válečné lodě měly enormní spotřebu uhlí – HMS *Dreadnought* postavená roku 1906 vyprázdnila své zásobníky po pěti dnech plavby rychlostí dvaceti uzlů – a tak byly připoutány ke svým uhelným stanicím.⁴ Námořní mocnost, jakou byla Velká Británie, jež získala svou celosvětovou síť základen v dobách plachetních lodí, dokázala udržovat loďstva na všech oceánech, protože mohla nakládat uhlí ve stovkách přístavů. Přesto to byla loďstva vzhledem ke svému akčnímu rádiu lokální, nikoliv oceánská. Stát bez takového řetězce základen nemohl buďto vůbec vysílat válečné loďstvo, anebo byl závislý na dobré vůli svých spojenců. Když Rusko vyslalo v letech 1904–5 své baltské loďstvo na Dálný východ, v době, kdy mělo s Británií špatné vztahy, lodě dokázaly pokračovat v plavbě jedině díky tomu, že hromadily mezi zastávkami ve francouzských koloniálních přístavech uhlí na svých palubách do takové výšky, že by nemohly svá děla použít.

Dalším paradoxem je, že loďstva spalující uhlí, ačkoliv byla teoreticky schopná oceánských bitev (dva dny plavby by je zavedly do vzdálenosti 500 mil od pevniny), pokračovala v praxi bojů blízko břehů. Částečně je ovlivňoval stejný strategický faktor, ale stále byla, podobně jako jejich plachetní předchůdci, doslova slepá, dokud nebylo vynalezeno bezdrátové spojení. Opravdové zvětšení jejich zorného pole muselo dokonce počkat až do doby, kdy se objevily palubní letouny. Výsledkem bylo, že všechny námořní bitvy první světové války byly vybojovány do vzdálenosti sto mil od pevniny. To samé se opakovalo za druhé světové války, navzdory vynálezu radaru, letadlovým lodím a dálkovým hlídkovým ponorkám a navzdory zdokonalení techniky zásobení na moři. Konečně vysvětlení je dáno rozlehlostí oceánů. Loďstva mohou jen vzácně počítat s tím, že úspěšně zdolají v ohromných prostorách příslušné vzdálenosti. Americké letouny, které potopily u Midway japonské letadlové lodě – bylo to jedno z mála skutečně oceánských střetnutí v historii světa –, k nim byly navedeny na základě čirého odhadu. *Bismarck*, konečně potopený v květnu 1941 tisíc mil od Brestu, dvakrát setřásl ze své stopy celé britské domovské loďstvo. Přitom ovšem docházelo uprostřed Atlantiku k bitvám mezi spojeneckými eskortami a vymořenými německými ponorkami, neboť velké, pomalé konvoje skýtaly abnormálně nápadný cíl. Vzhledem k tomu, jak nesnadno lze zachytit pátracími systémy pohyby oceánských bouří, jako byly například velké fronty, kterých Japonci využili v prosinci 1941 ke krytí svého postupu k Pearl Harboru, a vzhledem k přetrvávajícím potížím koordinovat práci radarů o krátkém a dlouhém dosahu, uchovávají si moře pravděpodobně ještě dlouho do budoucnosti svá tajemství.

Fakta, týkající se minulosti, se dají konstatovat daleko jistěji a snadněji. Sedmadesát procent zemského povrchu je pokryto vodou, většinou otevřeným mořem,

a většina velkých námořních bitev se odehrála jenom na zlomku tohoto prostoru. Kdybychom sestavili seznam patnácti rozhodujících námořních bitev, který by byl protějškem slavné Creasyho knihy *Patnáct rozhodujících bitev světa*, kde by slovo „rozhodující“ znamenalo „trvalého a více než jen místního významu“, mohl by vypadat asi takto:

- Salamis, 480 př. Kr.: zmařen perský vpád do Řecka
- Lepanto, 1571: zastaven postup muslimů do západního Středomoří
- Armada, 1588: ztroskotala španělská ofenziva proti protestantské Anglii a Holandsku
- Zátoka Quiberon, 1759: byl zajištěn úspěch Anglosasů v zápase s Francií o ovládnutí Severní Ameriky a Indie
- Virginské mysy, 1781: zajištěno vítězství amerických kolonistů
- Camperdown, 1797: nadobro zmařena snaha Nizozemska konkurovat válečnému loďstvu Británie
- Abukir, 1798: zmařeny Napoleonovy ambice ovládnout oba břehy Středozemního moře a znovu zahájit boj o Indii
- Kodaň, 1801: Británie dosáhla ovládnutí severoevropských vod
- Trafalgar, 1805: s konečnou platností zničena Napoleonova námořní moc
- Navarino, 1827: zahájen proces vedoucí k rozpadu osmanského panství v Evropě
- Cušima, 1905: Japonsko se stalo vůdčí mocností v Číně a severním Tichém oceánu

Jutsko, 1916: ztroskotaly německé ambice operovat s námořními silami na oceánu

Midway, 1942: Japonsku odepřeno ovládnutí západního Tichomoří

Březnové konvojové bitvy, 1943: německé ponorky přinuceny ustoupit z bitvy o Atlantik

Záliv Leyte, 1944: zajištěna nepopiratelná nadvláda námořnictva Spojených států nad císařským japonským válečným námořnictvem

Taková je stručná charakteristika vybraných bitev. Na tomto seznamu je pozoruhodné – ačkoliv odborníci by s tím nemuseli souhlasit –, jak blízko a jak často se námořní bitvy odehrávají v tom samém místě na zeměkouli. Tak například bitvy u Camperdownu, Kodaně a Jutcka byly vybojovány vzdáleny od sebe navzájem jen 300 mil. Bitvy u Salamis, Lepanta a Navarina (první a posledně jmenovanou dělí v čase 2300 let) se odehrály nedaleko Peloponésu v místech vzdálených od sebe sotva 100 mil. Boje se španělskou Armadou a bitvy u zátoky Quiberon a Trafalgaru byly vybojovány do sta mil od pátého stupně západní délky, mezi třicátým a padesátým stupněm severní šířky, což je poměrně nepatrná plocha zeměkoule – a většinu jí zaujímá suchá zem. Virginské mysy se měly po roce 1781 stát dějištěm mnoha námořních bojů, stejně jako Cušima před rokem 1905, především během mongolských ofenziv proti Japonsku v letech 1274–81, zatímco pobřeží, u něhož byla vybojována bitva u Abukiru, bylo magnetem pro námořní operace již od dob faraonů. Z patnácti zde uvedených „rozhodujících“ námořních bitev tedy vyplývá, že pouze dvě, u Midway a boje o konvoje v březnu 1943, se odehrály na vodách daleko od pevniny, do té doby násilím nezasazených.

Obdobně nemá vůbec žádnou vojenskou historii většina suchého povrchu zeměkoule. Tundra, poušť, dešťové pralesy a velké horské hřebeny jsou pro vojáků stejně nehostinné jako pro cestovatele. Dokonce ještě více, neboť výstroj vojáků je daleko těžkopádnější. Vojenské učebnice mohou obsahovat statě o válčení v poušti, v horách či v džungli, ale pravdou zůstává, že pokusy bojovat v terénu bez vody či bez silnic odporují přírodě a že takové boje, ačkoliv k nim přesto dochází, jsou obvykle pouhými šarvátkami mezi nákladně a nadměru vyzbrojenými specialisty. Rommelovy a Montgomeryho pouštní armády druhé světové války se držely pobřeží severní Afriky. Japonci si dokázali podrobit husté pralesy Malajska v prosinci 1941 až v lednu 1942 díky vynikajícím silnicím této kolonie a obojživelným záchytným bodům podél pobřeží. Čínský zábor části indických hraničních hor v roce 1962, kdy se útoky vedly ve výškách okolo 5000 metrů, uskutečnili vojáci, kteří se rok aklimatizovali na tibetské náhorní plošiny – mnoho indických obránců, kteří krátce předtím přišli z rovin, vyřadila z boje nevolnost z výšek.

Celkově je asi sedmdesát procent světové suché země o rozloze 60 000 000 čtverečních mil buď příliš vysoko, příliš chladných či bez vody, než aby se tu daly vést vojenské operace. Severní a jižní pól demonstrují účinek takových podmínek s absolutní přesvědčivostí. Nepřístupnost antarktického světadílu a extrémní klimatické podmínky, které tu převládají, jej uchránily od válčení po tisíce let, ačkoliv řada států si na toto území činila nárok. Přitom je známo, že ledový příkrov pólu

skrývá cenná ložiska nerostů. Od podepsání Antarktické smlouvy v roce 1959 byly všechny územní nároky suspendovány a světadíl byl vyhlášen za demilitarizovaný. Severní pól naproti tomu demilitarizovaný není, naopak, pod ledovým příkrovem pravidelně proplovávají ponorky na jaderný pohon. Ale délka polární noci – tři zimní měsíce –, extrémní chlad v zimě a nepřítomnost jakýchkoli cenných surovin s největší pravděpodobností zamezí i v budoucnu vedení jakýchkoliv vojenských akcí na jeho povrchu. Nejsevernější vojenské incidenty, k nimž došlo na pevnině v polárních oblastech, byly v letech 1940–43 šarvátky za účelem obsazení nebo obrany meteorologických stanic mezi Němci a spojeneckými vojáky na východním pobřeží Grónska a na Špicberkách, v blízkosti osmdesátého stupně severní šířky. Ztráty bývaly na obou stranách, ale pod náporem živlu byly nepřítel občas nuceni pomáhat jeden druhému za účelem přežití.⁵ S touto výjimkou se intenzivní vojenská činnost soustředila jen ve zlomku dokonce i toho prostoru, kde jsou podmínky pro přesuny a udržování ozbrojených sil skutečně příznivé. Bitvy měly tendenci nejenom se odehrávat na místech nepřilíh vzdálených od sebe – severní Belgie je jedním z takových bojišť a dalším „pevnostní čtyřúhelník“ mezi Mantovou, Veronou, Pescarou a Legnanem v severní Itálii –, ale bývaly často po velice dlouhé období historie vybojovány na přesně stejném místě.

Nejvíce strhujícím příkladem je Adrianopolis, nyní Edirne v evropské části Turecka, kde bylo zaznamenáno patnáct bitev a obležení, první z nich v roce 323 po Kr. a poslední v červenci 1913.^{6*}

Edirne není a nikdy nebylo velké město. Počet jeho obyvatelstva nepřekračuje 100 000. Jeho kuriózní charakter místa, na němž se na zeměkouli nejvíce bojovalo,

* I. bitva u Adrianopole byla vybojována mezi římským císařem Konstantinem, který postupoval ze západu, a uchazečem o trůn Liciniem, který postupoval z východu. V II. bitvě u Adrianopole roku 378, jedné z největších katastrof historie, byli císař Valens a poslední velké vojsko Říma poraženi Góty, kteří napadli císařství přes Dunaj (na útěku před Huny, národem v sedle, kteří se vyvalili ze stepí). Ve III. bitvě u Adrianopole nedávno přišedší Bulhaři porazili vojsko muslimů, které se snažilo obsadit Konstantinopolis z týlu – výsledek měl pro křesťanskou Evropu životní význam. IV., V. a VI. bitvu u Adrianopole vybojovali Bulhaři ve snaze zaútočit na Konstantinopolis v letech 813, 914 a 1003. VII. bitva u Adrianopole v roce 1094 se odehrála mezi byzantským císařem a jedním uchazečem o trůn. V VIII. bitvě u Adrianopole v roce 1205 Bulhaři porazili křižáka Baldwina, který se prohlásil byzantským císařem, dožete Dandola (dům jeho rodiny v Benátkách je dnes nejdražším hotelem ve městě). IX. bitva u Adrianopole v roce 1224 skončila vítězstvím znovu dosazené byzantské císařské dynastie nad Bulhary. X. bitva u Adrianopole roku 1255 byla výsledkem vnitřního sváru mezi Byzantinci. XI. bitva u Adrianopole v roce 1355 skončila vítězstvím Byzantinců nad Srby, kteří se krátce předtím stali na Balkáně další vojenskou silou. XII. bitva u Adrianopole v roce 1365 znamenala úspěšné stadium osmanského postupu z Malé Asie do Evropy. Poté, co osmanští Turkové konsolidovali svou moc, nedošlo k další bitvě až do roku 1829, kdy ve XIII. bitvě u Adrianopole ruské vojsko město Turkům zabralo. V posledních dvou bitvách v roce 1913 osmanští Turkové Adrianopolis nejprve ztratili, ale pak je Srbům a Bulharům znovu vyrvali. (Pozn. J. Keegana)

byl dán ne jeho bohatstvím či rozlohou, ale jeho zvláštní zeměpisnou polohou. Nachází se na soutoku tří řek, jejichž údolí představují průchody horami Makedonie na západ, Bulharskem na severozápad a k pobřeží Černého moře na sever a které potom tečou do moře jedinou rozsáhlou planinou na jihovýchodním cípu Evropy. Na druhé straně planiny stojí velké město Konstantinopolis (Istanbul), na místě vybraném Konstantinem pro jeho hlavní město proto, že se jednalo o nejsnadněji opevnitelnou pozici na Bosporu, jenž odděluje Evropu od Asie. Adrianopolis a Konstantinopolis jsou proto ze strategického hlediska města-dvojčata, společně střežící pohyb z Černého do Středozemního moře a z jižní Evropy do Malé Asie či v opačných směrech. Protože Konstantinopolis vzdoruje útokům z moře, obzvláště poté, co zde Theodosius postavil začátkem pátého století hradby, všechny invazní síly z Malé Asie do jižní Evropy musely přistát u pláně v týlu města. Útočníci postupující ze severu od Černého moře se museli svým vnitrozemským křídlem přitisknout k překážce, kterou představovaly Karpaty, a tak rovněž skončili na pláni u Adrianopolisu. Vetřelci z Evropy, lákáni bohatstvím Konstantinopole, nejbohatšího místa západního světa v době mezi pádem Říma a jeho vypleněním křižáky v roce 1204, neměli jinou volbu než překročit na svém pochodu tu samou pláň. Adrianopolis, stručně řečeno, je evropským koncem toho, čemu geografové říkají pozemní most, jímž se Asie obrací dvěma hlavními trasami k Evropě, a osudem města tak bylo stát se předmětem bojů, kdykoliv se dala do pohybu záplava vojenských sil, ať již z východu na západ, ze západu na východ či oběma směry současně. Za těchto okolností nepřekvapí, že nikdy nevyrostlo do větších rozměrů.

Jen málo dalších míst je podobným příkladem účinku stálých či podmíněných faktorů na vývoj válečnictví jako Adrianopolis. Nicméně ve slabší formě lze jejich vliv vystopovat v průběhu celé historie na většině území, kde je vojenská činnost intenzivní. Velké řeky, horské překážky, husté lesy tvoří „přírodní hranice“, s nimiž se v průběhu času politické hranice často kryjí. Průrvy mezi nimi jsou ulicemi, k nimž jsou armády na pochodu přitahovány. Jakmile se však armády ocitnou v těchto ulicích, mají vzácně příležitost k libovolnému manévrování, dokonce i tehdy, když jim v cestě nestojí žádná očividná překážka. Přicházejí ke slovu daleko rafinovanější geografické prvky, podpořené klimatem a ročním obdobím a využití stavitelů silnic a mostů, když už ne přímo projektanty pevností. Tak německý *Blitzkrieg* ve Francii v roce 1940, jednoznačná štvánice bez překážek otevřenou krajinou (jakmile vedoucí tanky prolomily bariéru ardenských lesů a překročily řeku Maasu), se těsně držel linie *route nationale 43*, jež je téměř po celé své délce původní římskou silnicí, postavenou krátce poté, co Caesar dobyl v prvním století př. Kr. Galii.⁷ Ani Římané, ani ti, kteří budovali na jejich základech, se nepouštěli do boje se zeměpisnými prvky. Můžeme proto usuzovat, že němečtí tankoví velitelé, ať už byly jejich iluze o svobodné volbě postupové trasy jakékoliv, ve skutečnosti poslouchali topografický diktát starý stejně jako poslední tvarování zemského povrchu v severní Francii, k němuž došlo při ústupu ledovců o 10 000 let dříve.

Obdobný příklad poslušnosti zákonů přírody představuje studie tažení německého vojska do Sovětského svazu v roce následujícím po *Blitzkriegu* ve Francii.

Západní část tehdejšího Sovětského svazu jako by nabízela útočníkovi, obzvláště mechanizovanému, po libosti svobodný pohyb. Mezi jeho tehdejšími hranicemi a městy Leningradem (St. Petersburg), Moskvou a Kyjevem, vzdálenými 960 kilometrů, nevystoupí povrch země nikdy nad 150 metrů, přičemž řeky, které protékají touto ohromnou a téměř bezlesou planinou, mají tendenci téci spíše podél postupové linie než ji křížovat. Nic pevného by se tu nemělo vetřelci postavit do cesty. Nic pevného se mu také do cesty nestaví. Uprostřed však plynou dvě největší ruské řeky, Dněpr a Němen – první teče do Černého, druhá do Baltického moře. Jejich hlavní toky s mnoha přítoky společně vytvářejí Pripjatské bažiny, močály o rozloze 64 000 čtverečních kilometrů, jež jsou tak nevhodné pro vedení vojenských operací, že jejich pozici na situační mapě němečtí štábní důstojníci nazývali „díra wehrmachtu“ (*Wehrmachtiloch*), neboť zde nepůsobila jediná německá vojenská jednotka, jež by stála za řeč. Výsledkem bylo, že se bažiny staly hlavní základnou operací sovětských partyzánů proti týlovým částem wehrmachtu, ať už byla účinnost takových operací jakkoliv pochybená, a zdrojem neustálé nejistoty pro německá vojska po celou dobu, kdy se jejich frontová linie pohybovala na východ.

Wehrmachtiloch, ačkoliv to byl trvalý rys sovětského válčiště, měl na německé operace malý vliv. Hlavním a stále se opakujícím faktorem byl výskyt sezonních bažin, vznikajících po jarním tání a po podzimních deštích podél celé fronty bojů. *Rasputica*, jak Rusové nazývali dvakrát do roka přicházející zkapalnění povrchu stepí, zastavila pokaždé vojenské přesuny na měsíc. Jak odvyšlal Golikov, sovětský velitel voroněžského frontu, jednomu svému podřízenému, který se v březnu 1943 dotazoval na vyhlídky protiofenzivy, jež by dosáhla linie řeky Dněpru, „k Dněpru máme 320 až 370 kilometrů a do jarní *rasputice* zbývá 30 až 35 dní. Vyvod' z toho vlastní závěry.“⁸ Nevyhnutelným závěrem bylo, že začátek tání předstihne sovětský postup a ponechá linii Dněpru v německých rukách. A tak to také dopadlo. Ale *rasputica* daleko častěji pracovala v neprospěch Němců. Na jaře 1941 se udržela déle, a tak zdržela start invaze o několik kritických týdnů. Rovněž tak tomu bylo na podzim, kdy si vynutila odložení postupu na Moskvu. Pozdní příchod zimních mrazů toho roku, které vždycky dostatečně zpevní povrch stepi, způsobil, že německé tanky zůstaly doslova zabřednuté do bahna příliš daleko od Moskvy, aby dokázaly zajistit obsazení hlavního města do stanoveného data. Car Mikuláš I. nazval leden a únor „dvěma generály, na něž se [Rusko] může spolehnout“;⁹ březnová a říjnová *rasputica* se rozhodně ukázaly v roce 1941 být pro Sovětský svaz ještě lepšími generály a zachránily jej toho roku od katastrofy.

Jak můžeme dosavadní úvahy shrnout? Je jasné, že shoda „permanentně operačních“ a „podmíněných“ faktorů – klimatu, vegetace, topografie a změn, které člověk způsobil v přírodní krajině – vytváří při Mercatorově projekci na mapu světa ostrou hranici mezi vojenskými a nevojenskými zónami, přičemž nevojenské zóny svým rozsahem daleko přesahují zóny vojenské. Organizované a intenzivní válečnictví se vedlo po dlouhá časová období v hranicích nepravidelného, ale souvislého pásu zemského povrchu, ležícího mezi desátým a pětapadesátým stupněm zeměpisné šířky na severní polokouli a sahajícího od údolí řeky Missi-

ssippi v Severní Americe až k Filipínám a jejich výspám v severním Tichomoří, neboli od 90 stupně západně od Greenwiche až ke 135. stupni východní délky. Atlas světa nakladatelství *The Times* klasifikuje vegetaci do šestnácti kategorií včetně smíšeného lesa (před vymýcením půdy k zemědělským účelům), širokolistého lesa, středomořské kosodřeviny a suchého tropického lesa.¹⁰ Pokud bychom nakreslili čáru, která by obsáhla tato čtyři vegetační pásma na severní polokouli a pozemní a mořské trasy mezi nimi, snadno bychom viděli, že téměř všechny bitvy historie byly vybojovány v rámci takto ohraničeného prostoru a jen velmi málo mimo něj. Pokud by se místa bitev doplnila o data měsíců, byla by také patrná koncentrace do určitého ročního období, která by se místo od místa lišila podle stoupání a klesání teploty, dešťových srážek a období sklizně. Tak pro ilustraci tři bitvy u Adrianopolisu byly vybojovány v červenci, srpnu a opět červenci, a poslední tři v srpnu, březnu a červenci. Březen je neobvykle časný měsíc pro tažení dokonce i na jihu Balkánského poloostrova, neboť řeky jsou ještě rozvodněny jarním táním, ale ostatní data, následující ihned po středomořské sklizni, je možno s jistotou předpokládat.

Je tedy pravdou, že zóna organizovaného válčení je shodná, v rámci sezonní variability, se zónou, kterou geografové nazývají „země prvního výběru“, tedy ty, které se dají nejsnadněji zbavit lesů a poskytují po obdělání nejbohatší sklizeň? Není tedy válčení, stručně řečeno, z kartografického hlediska ničím víc než jen svárem mezi farmáři? Z hlediska toho, že vedení válek vyžaduje kapitál a intenzivní zemědělská výroba vždycky poskytovala (až donedávna) větší a stabilnější výnosy než kterákoliv jiná lidská činnost, něco na tomto tvrzení je. Na druhé straně, ačkoliv jsou farmáři ve svých hádkách o hranice a právo na vodu nesmiřitelní, a pokud jsou povoláni svými nadřízenými do vojska, jsou houževnatými bojovníky, jsou také dle všeobecného pozorování nesmiřitelnými individualisty, kteří opouštějí otrockou práci u svých zvířat a na svých polích jen s největší neochotou. Marx považoval rolníky za „nenapravitelné“, čímž měl na mysli, že není naděje na jejich zařazení do revolučních armád, s nimiž hodlal svrhnout kapitalistický řád.¹¹ Mao měl na ně jiný názor. A Victor Davis Hanson ve své úžasné originální studii o vedení válek ve starověkém Řecku přesvědčivě dokládá, že to byli právě malí držitelé půdy z řeckých městských států, kteří přišli s myšlenkou „rozhodující bitvy“, tak jak ji lidé na Západě od té doby praktikují. Nicméně na tom, co Marx říkal, něco je. Farmář je skutečně zakořeněný na svém pozemku, ve své vesnici a u své dřiny a přirozeně se vzpírá výzvám, aby se vydal na pochod k nějaké vzdálené hranici mezi zemí první volby a neobdělávaným územím, které leží za touto hranicí, jakkoliv dobré by k tomu měl důvody.

Měli bychom si všimnout, že rolníci mluvící stejným jazykem a vyznávající stejné náboženství spolu zřídkakdy bojují ve velkém měřítku. Na druhé straně hranice mezi obdělávanou a neobdělávanou půdou v mírných pásmech jsou velice často chráněny dlouhými a nákladnými opevněními: římský Antonínův val těsně u hranic Skotské vysočiny, *limes* vymezující hranici mezi obdělávanou půdou a lesy v římské Germánii, *fossatum Africae*, který brání úrodný Maghreb proti nájezdníkům ze Sahary; římské „syrské“ hraniční pevnosti a silnice oddělující obdělávanou

půdu od pouště podél linie Jordánska a pramenů Eufratu a Tigridu; ruské čerty, linie táhnoucí se v délce 3200 kilometrů od Kaspického moře až k horám Altaje jako obrana proti stepním nájezdníkům; habsburská vojenská hranice v Chorvatsku, oddělující pláne podél břehů Sávy a Drávy od hraničních oblastí ovládaných Turky na jihu; a především Velká čínská zeď postavena proto, aby zamezila kočovníkům ze stepí dostat se do zavlažovaných oblastí podél břehů Jang-c'-ťiang a Žluté řeky, která je tak dlouhá a vznikala tak dlouhou dobu, že archeologové ji ještě ani nedokázali zmapovat v celé její složitosti.¹²

Tyto opevněné hranice vypovídají o elementárním napětí mezi vlastníky obdělávatelné půdy a mezi těmi, kteří měli k dispozici jen půdu tak mělkou, prochladou či vyschlou, že se obdělávat nedala. Rozpoznat toto napětí neznamená podlehnout falešně představě, že hlavním motivem vedení válek je pouhé vyvlastnění. Člověk válečník je daleko složitější bytostí. Obdávatelé půdy stejného etnika skutečně vedou války i mezi sebou a někdy s tou nejvražednější myslitelnou krutostí. Nemajetní z ohromných prostor sousedících s úrodným pásmem mohou očividně bojovat pouze kvůli samotné ideji – tak například arabští následovníci Muhammada vyvlastňovali s vervou, ale dosahovali svých pozoruhodných výkonů motivováni spíše nutkáním rozšířit hranice Domu poslušnosti než touhou po majetku. Největší z dobyvatelů, Alexandr Makedonský, měl již pohodlné a pevné postavení vládce řeckých měst, než se vydal na konec světa a nejspíš drancoval perskou říši hlavně kvůli samotnému potěšení z drancování. Mongolové, kteří se ve svých nájezdech na konsolidované státy dostali dokonce ještě dále než Alexandr, neprokázali absolutně žádnou schopnost využít ovoce svých vítězství: někteří potomci diadochů, Alexandrových generálů, byli v Bacrii stále ještě u moci 300 let po jeho smrti, zatímco žádný z režimů založený Čingischánem či jeho bezprostředními následovníky netrval více než jedno století. Tamerlán, Tatar, hlásící se k mongolským předkům (k nikomu menšímu než k Čingischánovi), si podle všeho bohatých území, která dobyl, absolutně necenil, choval se jako žnec, který okamžitě po sklizni spálí úrodu a opustí půdu, kterou zpustošil.

Avšak poznání, že nemajetní často nedokáží využít svou kořist, neruší platnost obecného konstatování, že válečná záplava se obvykle valí jedním směrem – z chudých krajín do bohatých a jen velmi zřídka směrem opačným. Není to jen proto, že chudé země toho nenabízejí mnoho, zač by stálo bojovat. Je to také proto, že boje v chudých zemích jsou obtížné a někdy nemožné. Chudí lidé z „potravinově deficitních oblastí“, jak to nazývá William McNeill – z pouští, stepí, lesů, hor –, bojovali mezi sebou a byli pro své divoké bojové kvality oceňováni a najímáni bohatými zeměmi po celou dobu, co existuje psaná historie organizovaného vedení válek. Odtud jejich exotické názvy – husaři, huláni, myslivci –, které některé evropské pluky nesou hrdě dodnes, a dokonce ještě exotičtější pozůstatky barbarského oblečení – medvědice, dolmany, kilty či zástěry ze lví kůže –, jež tyto jednotky stále ještě nosí při slavnostních přehlídkách. Avšak rozsah a intenzita válčení chudých lidí byly limitovány právě jejich chudobou. Jedině tehdy, když vtrhli do bohatých zemí, dokázali nahromadit tolik píce a proviantu, jež by skýtaly možnost průniku a nakonec i dobytí území. Proto také obdávatelé půdy vynakládali tak

vysoké sumy a námahu na opevňování svých hranic – aby odrazili dravce dříve, nežli způsobí opravdové nepřijemnosti.

Příčiny, které tvoří základ působení jak „trvalých“, tak „podmíněných“ faktorů na vedení války, tak lze považovat za neobvykle komplexní. Člověk-strůjce války není hybnou silou neomezené svobodné vůle, přestože ve válce může zbořit limity konvencí a materiální ohleduplnosti, kterými je obvykle svázáno jeho chování. Válka je vždycky limitována, nikoliv proto, že by to tak člověk chtěl, ale protože tak káže příroda. Král Lear, když dštil hněv na své nepřátele, mohl snad hrozit tím, že „udělá takové věci – ačkoliv ještě neví jaké –, jež budou hrůzami vši země“, avšak jak poznali i jiní potentáti za vypjatých okolností, hrůzy vši země lze jen těžko vyčarovat. Nedostatek financí, zhoršené počasí, změna ročního období, nedostatek dobré vůle na straně přátel a spojenců i samotná lidská přirozenost mohou zmařit úsilí, jež bojové střetnutí vyžaduje.

Polovina lidské povahy – její ženská polovina – je v každém případě v otázce války rozpolcená. Ženy mohou být jak příčinou, tak záminkou rozpoutání války (uloupení ženy je hlavním zdrojem konfliktu v primitivních společnostech) a mohou být podněcovatelkami násilí v jeho nejextrémnější formě: lady Macbeth je typem, který je všeobecně znám. Ženy dokáží být také pozoruhodně zatvrzenými matkami válečníků a některé z nich dokonce raději ponese bolest nad ztrátou dítěte, než by snesly pohanu, jakou představuje návrat zbabělce.¹³ Ženy navíc dokáží být pozitivně mesiášskými válečnými vůdci, dokáží propojením komplexního zápalu žentství s mužskou odezvou vyvolat u svých následovníků takovou míru oddanosti a sebeobětování, jakou by muž dokázal vyvolat jen stěží.¹⁴ Vedení války je nicméně jediná lidská činnost, jíž se ženy až na zanedbatelné výjimky vždycky a všude stranily. Ženy hledají u mužů ochranu před nebezpečím a zahrnou je hořkými výčitkami, když jako obránci selžou. Ženy následovaly zvuku polnice, ošetřovaly raněné, obdělávaly půdu a pásly stáda, když otec rodiny odešel do pole, dokonce kopaly zákopy, které měli muži bránit, a dřely se v továrnách, kde pro ně vyráběly zbraně. Ženy však nebojují. Zřídkakdy bojují mezi sebou a nikdy, v žádném vojenském smyslu, nebojují proti mužům. Jestliže válečnictví je stejně staré jako historie a stejně univerzální jako lidstvo, musíme nyní uvést jeho nanejvýš důležitý limit – je to výhradně mužská činnost.

Kámen

PROČ MUŽI BOJUJÍ?

Proč muži bojují? Vedli muži války v době kamenné, anebo nebyli prvotní lidé agresivní? Muži – ale také ženy – vedou o tyto otázky velice zuřivé boje perem a inkoustem. Nejsou to vojenští historikové – ti se jen zřídkakdy zajímají o zdroje událostí, které zaznamenávají –, ale vědci zkoumající společnost a její chování. Vojenští historikové by možná byli lepšími historiky, kdyby si přece jenom udělali čas a zamysleli se nad tím, co vede lidi k tomu, aby zabíjeli jeden druhého. Doktoři společenských věd jinou možnost nemají. Předmětem jejich zkoumání je člověk a společnost, nicméně většina lidských bytostí po většinu času spolupracuje ke společnému užtku. Ochota ke spolupráci musí být brána jako norma, což ovšem vyžaduje určité vysvětlení, i když nikterak hluboké, protože je jasné na první pohled, že spolupráce je v zájmu všech. Kdyby tedy nedocházelo k odchýlkám od zásady spolupráce, doktoři společenských věd by toho měli málo na práci. Vysvětlovali by předvídatelné, což by byl nevděčný a neodměňovaný úkol. Právě nepředvídatelné v lidském chování jak jednotlivců, tak celých skupin je pro ně výzvou, aby podávali vysvětlení, a nepředvídatelnost násilného chování je tou nejlákavější. Násilný jedinec představuje hlavní ohrožení normy spolupráce v rámci skupiny, násilnická skupina představuje hlavní příčinu rozkladu širší společnosti.

Zkoumání chování jednotlivců i skupin se ubírá různým směrem. Vychází však ze společného základu, k němuž se debaty nakonec zase vrací: je násilí vrozenou lidskou vlastností, nebo je schopnost člověka dopouštět se násilí (o takové schopnosti nemůže být sporu, byl jenom proto, že člověk dokáže kopat a kousat) proměněna ve skutek vlivem materiálních činitelů? Ti, kteří zastávají druhé stanovisko, nepřesně kategorizováni jako „materialisté“, jsou přesvědčeni, že jejich poznání vyvrací postoje naturalistů. Naturalisty spojuje jejich odpor k materialistům, ale vzájemně se ostře liší. Existuje menšina, jejíž členové trvají na tom, že člověk je vrozeně násilnický. Ačkoliv většina z nich by odmítla následující analogii, argumentují stejně jako křesťanští teologové, kteří se drží příběhu o pádu člověka a nauky o prvotním hříchu. Většina stoupenců naturalismu takovou charakteristiku odmítá. Považují násilné chování buď za nenormální činnost vadného jedince, či za reakci na určitý druh provokací či podnětů, a docházejí k závěru, že pokud takové příčiny násilí bude možné identifikovat, zmírnit či eliminovat, násilí může být z lidských vztahů odstraněno. Debata mezi těmito dvěma školami naturalistů probudila silné vášně. Na setkání na univerzitě v Seville v květnu 1986 vydala